

Socialhistorie i købstæderne

Af Vagn Dybdahl

Det er en kendt sag, at når historikere skal skrive om sædeligheden i gamle dage, bliver det gerne usædeligheden, de skriver om. Noget lignende gælder, når emnet er de sociale forhold; der er da en tendens til at rette søgelyset mod de dårligst stillede samfundsgruppers forhold og lade det alene være socialhistorie.

Så meget lettere føres vi til dette, som kilde-materialet har en overvægt i den retning.

Først skyldes denne skævhed kildematerialet i sig selv. Tænk på dagens avis. Her er det kriminalitet, narkomisbrug, uheldige boligforhold og andet vederstyggeligt, der fylder op. Det samme gælder, når det offentlige skaber arkivalier; der skrives meget mere papir om forbryderen eller om den ulykkelige, der ikke kan klare sig selv, end om den raske, glade og jævnt arbejdsomme.

Dernæst skyldes skævheden i kildematerialet det udvalg, som arkiverne bevarer for eftertiden. Der har været en tendens til at sikre bevarelsen af kilderne til belysning af det unormale, mens man har kasseret de ved første tanke endeløse og ensformige sager om det normale.

Nu er det selvfølgelig ikke tilfældigt, at aviserne hellere bringer en reportage om en familie i en fugtig og rottebefængt kælderlejlighed end om livet i en veludstyret 2 værelses med 2 kamre på 1. sal. Det første fanger læseren mere; skal det sidste kunne konkurrere, kræver det i hvert fald en langt dygtigere skribent. Det er heller ingen nyhed eller noget drama, og det kræver man. Der går en historie om en redaktør, der aviste en ung journals nyhed om en hund, der havde bidt en mand. Redaktøren sagde, at det først blev interessant, når en mand havde bidt en hund. Hvis opgaven er at skildre forholdet mellem hunde og mennesker har manden, der bed

hunden, imidlertid kun ringe interesse; her er det mere oplysende at få at vide, hvor mange mennesker, der bliver bidt af hunde.

Umiddelbart gælder det samme, når det drejer sig om historie. Her vil man (historikeren og hans læser) også ofte søge det, der er iøjnefaldende ved at skille sig ud fra normen. Der er dog det særlige ved historien, at det normale i fortiden ofte adskiller sig så stærkt fra nutiden, at det i reglen er i stand til at konkurrere med det unormale, det påfaldende.

Denne omstændighed er vort held, når vi skal beskæftige os med socialhistorie. Her må vi nemlig fremfor alt interessere os for det normale, de dominerende træk. Som når det drejer sig om økonomisk historie, er det vigtigt at fastholde, at målet er at nå frem til det generelle. Der har været og er en tendens til at søge den gode historie; men den kan man roligt lade ligge. Finder vi i en retssag fra Kolding fra 1820-erne, at en mand spiste sin kone, fordi hun havde været ham utro, så har det ikke megen interesse at bringe dette videre til eftertiden. Er det imidlertid noget, man jævnligt støder på i datidens Kolding, så får det straks en anden interesse.

Vanskeligheden er imidlertid, at det er yderst svært at få klarlagt, hvad der er normen i ældre tid. Det var måske alligevel ingen dårlig idé at publicere, at man har set sagen om den konespisende mand i Kolding. Muligvis vil der være en række historikere landet over, som spredtvis er stødt på tilsvarende sager, og så begynder der at danne sig et mønster.

Det er nemlig umuligt på forhånd at sige, at dette eller hint var normen på den og den tid. Det er det jo allerede, når det gælder nutidige forhold. En lærebog i sociologi for gymnasiet nævner eksempler på, hvordan »sund fornuft« kan være ude af trit med de

virkelige forhold. Uden videre, hedder det, vil man acceptere, at de gamle er ensomme, fordi de mister forbindelsen med børnene, når de rejser hjemmefra. En undersøgelse viser imidlertid, at de fleste gamle har en særdeles hyppig kontakt med deres børn. Ligeledes vil man umiddelbart acceptere, at ægteskaber med udearbejdende kvinder har en større skilsmisseprocent end andre ægteskaber; men det er ingenlunde tilfældet. Vi kan også tage et historisk eksempel. Det er vistnok en ret udbredt opfattelse, at 3-generationsfamilien tidligere ligefrem var noget normalt. En nylig foretaget undersøgelse af 1845-folketællingen viser dog, at det kun var omkring 7 pct. af husstandene, der var 3-generationsfamilier.

Disse indledende bemærkninger har skullet tjene til at understrege, dels at vi skal søge normen, dels at vi ikke ved, hvad den er. Vi ved end ikke, hvor den snerper henad.

Hidtil har vi talt, som om vi dog i hvert fald vidste, hvad vi ville beskæftige os med. Altså, som om vi var klar over, hvad sociale forhold eller socialhistorie er for noget.

Socialhistorie er et meget uskarpt begreb. Mange har opfattet den som al den historie, der ikke er decideret politisk historie; i hvert fald når man slog den sammen med økonomisk historie og talte om »økonomisk og social historie«. I denne brede forstand samlede man under socialhistorie så vidt forskellige ting som eksempelvis fodtøj, lønforhold, kirkegang og sex. Der var altså meget med, som vi ellers kalder kulturhistorie. Ofte var der tale om fremstillinger, som enten var eksempelsamlinger uden tolkning eller udvikling, eller også var det fantasifulde syner, der uden fundament opstillede store samfundssystemer og tolkninger af dem.

I dag er der en anden tendens. For det første bliver det mere og mere almindeligt at indsnævre socialhistorien til de samme emner, som den moderne sociologi arbejder med – det er også nok! For det andet påvirkes socialhistorien også af sociologiens og andre samfundsvidenskabers metode. Navnlig giver dette sig til kende derved, at man bestandig søger at gøre så mange iagttagelser som muligt, og ud fra disse søger man at drage så

generelle træk frem, som det er forsvarligt.

Der er mange sociale forhold i den gamle købstad, der kan belyses ad den vej og derved bringe solidere nyt om væsentlige forhold i fortiden. I aften kan der kun blive tid til at pege på enkelte temaer, og det vil desværre ikke være muligt at behandle disse emner blot nogenlunde dybtgående. Stort set må vi også holde os til en snæver periode, nemlig 1814–1914.

Et af de faste emner i sociologien er den sociale lagdeling – stratifikation – i samfundet. Det er i øvrigt også et af de emner, som med størst held er taget op af den moderne socialhistorie ude i verden.

Det, man vil, er at opstille de klasser, samfundet deler sig i. Man vil dernæst klargøre, hvad der bestemmer denne klassedeling, hvordan mulighederne er for at gå fra den ene klasse til den anden, om man gifter sig inden for sin klasse, om de forskellige klasser samarbejder, om deres samfundsmæssige indflydelse osv.

Nu er det ikke umiddelbart let at opdele en nutidig befolkning i klasser. Ikke mindre svært bliver det, når det gælder fortiden. En række af de fordomme, vi har om nutiden, er sikkert nogenlunde rigtige; men det kan være ganske hasarderet uden videre at overføre dem på et bysamfund omkring f. eks. 1850. Imidlertid vil vort udgangspunkt alligevel ofte være nutiden, og i bilag 1 er gengivet en rangfølge for 75 udvalgte stillinger; den er opstillet af sociologen Kaare Svalastoga. Et stort antal personer har hver ordnet 75 kort med disse stillinger i den rangfølge, som de fandt naturlig, og listen viser den dominerende tendens.

Det er åbenbart, at penge ikke giver den højeste placering, selv om de øverste er ret vellønnede. Først fra direktør og skibsreder (9 og 10) og med godsejer og grosserer (19 og 31) er pengene formentlig afgørende. Det bestemmende i alle led er øjensynlig sådan noget som graden af uafhængighed, fritagelse for direkte betjening af andre, uddannelse og lederfunktioner. De forskellige stillinger er igen grupperet i 9 klasser, som det er vist i bilag 2.

Det ville være bekvemt, hvis vi uden videre kunne overføre denne opstilling til samfundet omkring 1850; men det kan vi sikkert ikke – heller ikke selv om vi ser bort fra, at stillingsbetegnelser og antallet af stillinger på en række områder var færre end nu. Et vidnesbyrd om vanskelighederne har vi i den officielle sociale lagdeling, den såkaldte rangfølge. Den benyttes især til at bestemme den orden, hvori de audienssøgende kommer ind til kongen; rangfølgen blev første gang fastsat i 1746 og er siden ajourført flere gange. I bilag 3 er opstillet rangfølgen for nogle udvalgte stillinger i 1860 og 1970 samt sket en jævnførelse med Svalastogas lagdeling.

Det er navnlig et forhold, der er iøjnefaldende. Det er militærpersonernes placering. I 1860 lå de væsentlig højere end grupper som højesteretspræsidenter, retspræsidenter, amt-mænd, bisper, provster og landsdommere; men dette er ændret i dag – mest ved at de civile er rykket op, mens de militære er blevet stående. Hvis man samtidig skeler til stillingernes placering hos Svalastoga, synes ændringerne at stå i et rimeligt forhold til opfattelsen ude i befolkningen. Forandringerne i den officielle rangfølge skal naturligvis ses i sammenhæng med lønforskydninger; men også heri ligger der en social vurdering. Når vi i det hele har opholdt os ved den officielle rangfølge er det først og fremmest, fordi den viser, at selv noget så stift som denne bringer vidnesbyrd om, at der sker forskydninger, at vi altså ikke kan stille et skema op, der kan dække lange tidsrum. For det er jo i øvrigt åbenbart, at vi selv skal stille skemaer op for den sociale lagdeling. Den officielle rangfølge mangler tilmed de mange, der ikke er knyttet til statstjenesten; ganske vist havde en ældre tid til brug især for disse et vidtudbygget titelsystem (etatsråd, kancelliråd osv.), der også var indarbejdet i rangfølgen (dette titelsystem trænger i øvrigt til en historisk behandling); men heller ikke det slår til.

Når skemaet skal opstilles, må der tages hensyn til to kategorier af forhold, der bestemmer klassesdelingen: de umiddelbart målelige, de objektive, og de mere følelsesbetonede, de subjektive. Måske kan dette udtrykkes på den måde, at hvis en mand skal være i

overklassen i dag, skal han som den første forudsætning have en indkomst på 100.000 kr. Vi har hermed skabt et objektive kriterium; men derefter bliver det vanskeligere. Der er næppe nogen tvivl om, at man vil placere en rigsarkivar med en løn på 150.000 kr. i overklassen; men mange vil afvise at give ejeren af et møntvaskeri den samme placering, selv om han har en tilsvarende indtægt. Hans stilling har altså ikke samme prestige.

Når vi skal behandle problemet historisk, må vi således først se på de økonomiske forhold. Dernæst se på andre objektive kriterier, der – hvis det havde været vore dages rigsarkivar – bestemmer placeringen: hans uddannelse, hans lederstilling (antal underordnede) osv. for sluttelig at anvende det mere uhandgribelige, at befolkningen tillægger rigsarkivarstillingen større prestige end f. eks. maskinfabrikantens, skønt denne som civilingeniør har en tilsvarende uddannelse, lige så mange underordnede og forvalter mange flere penge end rigsarkivaren. Allerede nu kan vi ane, at disse uhandgribelige faktorer vil blive de sværeste at få fat i, når det gælder fortiden.

Det store – økonomisk betingede – skel i befolkningen gik mellem arbejdere på den ene side og alle andre på den anden side. I reglen vil det ikke være svært for historikeren at trække denne grænse; men man må være klar over, at der også inden for arbejderklassen var skel, som erkendtes både af klassen selv og af andre. Det fundamentalt afgørende var forskellen mellem faglærte og ufaglærte, der som hovedregel også var markeret tydeligt gennem lønnen. Hvor dybtgående kløften var, ses også deraf, at de faglærte var altdominerende blandt Socialdemokratiets tillidsmænd i partiets første 30–40 år.

De komplicerede problemer dukker op, når vi forlader arbejdergruppen. Her må udgangspunktet være borgernes indtægtsforhold; men de er meget svære at bestemme. Først fra 1860-erne får vi et skattesystem, der årligt søger at fastslå den enkelte borgers indkomstforhold. Ligningen skete dog i mange tilfælde ikke efter nogen selvangivelse, og da navnlig ikke i de mindre byer. Ligningskom-

missionens medlemmer foretog derimod et skøn over borgernes indtægter; undertiden talte man med en og anden for at høre, om han havde haft et godt eller dårligt år. Efter dette fastlagde man indkomsten. Alt blev således meget skønsomt, så meget mere som den enkelte i mange tilfælde heller ikke selv vidste, hvor stor hans indkomst havde været.

I sig selv er denne skatteansættelse i meget et udtryk for tidens vurdering af classeskellene. Man havde den opfattelse, at en købmand med så og så stort et folkehold havde den og den indkomst – det er i øvrigt nogenlunde samme princip, skattevæsenet bruger i dag, når det vurderer en erhvervsdrivendes selvangivelse. Nyere undersøgelser har dog vist, at man graduerede ret stærkt, også inden for det enkelte erhverv. Man vil uden tvivl kunne nå langt, når det gælder at fastslå, hvordan indkomstfordelingen skaber de forskellige grupper (de absolutte talopgivelser skal derimod nok tages med megen varsomhed).

Indkomststatistikken hæmmes imidlertid af den tilfældighed, der hersker, når det gælder dette kildematerials bevarelse. Det er indtrykket, at ikke så nær alle købstadskommuner har bevaret ligningsarkivalierne; men det er endnu ikke muligt at danne sig et sikkert overblik.

Som nævnt er det imidlertid først fra 1860-erne, at skattesystemet åbner mulighed for nogenlunde at belyse indtægtsforholdene. Forud for dette har man visse muligheder for gennem skifterne at vurdere befolkningens økonomiske opdeling. Her bliver det altså formuen, man gør op; men det er en metode, der er meget usikker. Alene det forhold, at en væsentlig del af de døde i realiteten på grund af alder var ude af erhverv på dødstidspunktet, giver en skævhed; ydermere var nogle erhverv mindre formuekrævende end andre. Mest tydeligt gælder dette embedsmændene, som godt kunne have ret store løbende indtægter uden at være egentlig formuende; men dernæst kommer prokuratorer og visse håndværk, mens købmændene ofte måtte investere i varer, bygninger, skibe.

Man har hidtil, når man benyttede boopgørelser, interesseret sig for den samlede bo-

masse. Til brug for en belysning af den sociale lagdeling må man dog nok i højere grad komme ind på at betragte det private løsøre; her ved vil man frigøre sig fra de forskellige formuekrav og -vaner, der knytter sig til de enkelte erhverv. Hvis man bl. a. måler antal spisestuestole, sølvskeer og vinglas, vil biskoppen uden synderlig formue og uden topindtægt rimeligvis ligge nær den store købmand med betydelige indkomster og store kapitalinvesteringer.

Ved at lægge hovedvægten på løsøret nærmer vi os det, der i dag kaldes statussymboler. Inden vi går videre, bør det dog fastholdes, at det lidet, vi ved om den økonomiske lagdeling, peger på, at der er en deling i en overklasse bestående af ret mange embedsmænd og købmænd samt enkelte større håndværksmestre. Dernæst er der en middelklasse af håndværksmestre, handlende og bestillingsmænd (vore dages funktionærgrupper inden for stat og kommune); men der er meget store forskelle i denne gruppe. Nogle er på vej ind i overklassen, og andre på vej ned i det øverste lag af arbejderklassen. I denne er der som nævnt atter to lag: faglærte og ufaglærte. Uden for klasserne står de permanent understøttede, de prostituerede, omstrejfare, m.m. Det skal samtidig siges, at selv om pengene er bestemmende, behøver det næppe at være den aktuelle økonomiske situation der er afgørende, også den forventede spiller ind: premierløjtnanten og den unge herredsfuldmegetig, også ofte handelsbetjenten, har haft en større prestige, end indtægten berettigede til, netop fordi de var på vej mod de større indkomster.

Prestigemomentet gør sig også stærkt gældende, når vi betragter de klasser, vi lige stillede op især ud fra økonomiske kriterier:

overklasse
 middelklasse
 arbejderklasse
 a. faglærte
 b. ufaglærte
 uden for klasserne

Denne opdeling er næsten så selvfølgelig, at den forekommer banal. Det er den dog ikke.

Anvendt på to byer som f. eks. Viborg og Århus omkring 1900, vil den vise væsentlige forskelle i procentfordelingen. Men det er rigtigt, at det først bliver spændende, når vi tager prestigemomentet ind og måske forsøger en videregående opdeling svarende til den, der er vist i bilag 2. Vi kan dog næppe gøre det endnu. Vi kan nok ud fra vore studier have en almindelig fornemmelse af, at amtmanden rangerede over den store købmand; men om postmesteren gjorde det er mere usikkert. Og hvordan med de små håndværkere og arbejdere, der var byrådsmedlemmer?

Vanskelighederne bliver ikke mindre af at en ældre tids samfund var mere opdelt og aflukket rent geografisk. Ålborg har haft sin klassesdeling og Holstebro sin; en del af de personer, der efter stilling og indkomst var overklasse i Holstebro, var sikkert kun middelklasse i Ålborg.

Til dette kommer, at der dengang som nu også var klassesdeling inden for de enkelte »stænder« eller erhverv. De, der var overklasse, når håndværksmestrene mødtes, var det rimeligvis ikke, når de trådte ud i det øvrige samfund.

Det er ikke meningen, at disse vanskeligheder ikke skal søges løst; men indtil videre må vi arbejde videre med den opdeling, vi har. Er den end primitiv, så er den alligevel egnet som udgangspunkt. Dertil kommer, at vi ikke vil komme videre blot ved at spekulere; det er nødvendigt at efterprøve de forskellige kriterier i praktisk forskningsarbejde.

En konsekvens af det økonomiske skel er bopælen. I de danske byers udvikling er der groft taget tre stadier. Først er der det ældste mønster med en eller eventuelt flere hovedgader, hvor de større købmandsgårde ligger, og hvor den øvrige del af overklassen også søger hen. På hovedgaden var der ganske vist mere beskedne bygninger; men de søgte ellers ud i de tilstødende gader. Næste stadiet er det begyndende etagebyggeri, ofte kombineret med spæde kvarterdannelser, der er sidste led.

I bilag 4 er foretaget en social gruppering af beboerne i tre gader i Århus i 1908. Tabellerne viser, at vi har en gade, der domineres

af arbejdere, og to, hvor middel- og overklasse er fremherskende. I den ene af de to (Skt. Pauls Kirkeplads) er der det karakteristiske – hvad ikke fremgår af skemaet – at arbejderne især bor enten i kælderlejligheder, på øverste etage eller i side- og bagbygninger. En detailundersøgelse viser det mønster, som også kendes i europæiske storbyer: 1. og 2. sal er de fornemme. I det ydre er dette markeret med udsmykning omkring vinduerne, i det indre bl.a. med rigere loftstuk. Det bemærkelsesværdige er imidlertid, at på dette stadiet bor alle samfundslag endnu i samme hus. I sidste stadiet sker der den ændring bl.a. på grund af elevatoren, at alle etager bliver lige eftertragtede, hvorfor kvarterdannelser efter rene sociale kriterier bliver mere fremherskende; et sådant »kvarter« er Sjællandsgade i Århus med dens dominans af arbejdere. I Danmark er denne udvikling ikke helt så markeret, også fordi villakvartererne spiller en større rolle end i andre lande på Kontinentet.

Materialet til at belyse kvarterdannelser og – i egentligste forstand – den sociale lagdeling i etagebyggeri er naturligvis folketællinger og kommunale mandtal, hvor de er bevaret. Til dette kommer for en hel del byers vedkommende de trykte vejvisere (i vort århundrede i en række mindre byer også kaldet skattebøger, fordi de angav skatteansættelsen). De sidste giver imidlertid ikke mulighed for at vise, om bestemte gader er, om ikke beregnet for, så dog særlig søgt af indvandrede; det vil ofte vise sig at være tilfældet.

Folketællings- og mandtalslisterne røber også andre sociale karaktertræk. Det kan være noget i denne forbindelse så nærliggende som antallet af tjenestefolk og det lidt fjernere, men dog også væsentlige: aldersforskellen mellem mand og hustru samt antal børn i ægteskaberne.

Børnene er ikke alene ved deres antal en »statusindikator«; de er det også ved deres skolegang. I købstæderne var der fire skoletyper: friskolerne, borgerskolerne, realskolerne og latinskolerne (her er ikke taget hensyn til de mange små pogeskoler med en enkelt lærerinde og ofte kun en halv snes elever); ikke alle byer havde alle fire skoletyper.

Friskolerne – ikke at forveksle med Kolds og Grundtvigs friskoler – havde gratis undervisning. I borgerskolerne, der også var kommunale, skulle der betales for undervisningen og oftest også for bøgerne; her lærte man ud over de centrale fag (læsning, regning, skrivning): tysk, historie og retskrivning samt undertiden matematik, mens disse fag ikke kendtes i friskolerne. I nogle byer er der bevaret elevprotokoller, der viser faderens sociale position. Det samme er tilfældet for nogle private skolers vedkommende; men her øges mulighederne væsentligt, fordi de private skoler hvert år skulle indberette til byrådet, hvilke elever der gik i skolerne. Latinskolernes elever er optaget i de årlige, trykte beretninger – programmer – med angivelse af faderens stilling. Foretagne stikprøver for de forskellige skoler viser, at de hver står for deres socialt bestemte klientel.

Hidtil har vi opholdt os ved objektive kriterier, der adskiller de tre øverste lag. I samfundets bund er der også en række kriterier, som afgrænser. Her er der dels tale om de ulykkelige, der ikke kunne klare sig selv, dels om de såkaldte sociale afvigere.

Fattigvæsenernes arkiver er et vigtigt kilde-materiale. Der forekommer to persongrupper: lejlighedsvis understøttede og de nogenlunde regelmæssigt almissenydende, som det hedder. Gennemgående er fattigvæsensarkiver fyldigt oplysende, således at man f. eks. blandt de lejlighedsvis understøttede kan se, hvordan visse grupper er særlig udsatte. Det gælder ældre, helt unge og indflyttede fra landet. Når det gælder de faste almissenydende, så rekrutteres de fortrinsvis blandt syge og gamle; den sidste gruppes sammensætning viser samtidig, hvilke erhverv der ikke har haft mulighed for selv at betrygge alderdommen.

I fattigvæsensarkiver træffes også den sociale afviger, som simpelt hen ikke har kunnet finde anden plads i samfundsmønstret. De afvigende optager også plads i byfogedarkiverne, der rummer et ofte forbløffende rigt materiale til belysning ikke alene af kriminaliteten, men også af livet på samfundets skygeside: hos kriminelle af nød, hos næsten professionelle kriminelle og hos de mange hel- og

halvprostituerede i tidens provinsbyer. Det samme træffer man i de værgerådsarkiver der findes fra 1905.

De sociale tilstande i de nederste lag er tillige belyst i de såkaldte medicinalberetninger. De blev årligt indsendt af embedslægerne til Sundhedskollegiet; alt efter den enkelte læges gemt indeholdt de mere eller mindre fyldige beskrivelser af boligforhold, ernæring, drikfædighed, arbejdsforhold, udstationerede plejebørns stilling osv.

De forhold, der beskrives i embedslægerens beretninger og i værgerådernes journalsager aftegner for så vidt ikke nye sociale lag, men viser, hvordan livet blev levet i bestemte grupper. Dette er bidrag til løsning af vor næste opgave, når vi har opstillet et skema over lagdelingen, nemlig den at beskrive, hvordan lagdelingen manifesterede sig, og hvilke konsekvenser den indebar.

I sig selv er sådan noget som boligkvarterer og uddannelse også manifestationer. Men de er mere nærliggende end magtstillingen i byen, de selskabelige foreteelser, foreningsliv osv. Det er imidlertid netop til belysning af disse forhold, at vi skal bruge den sociale lagdeling, vi har afdækket; men også her er der store uløste forskningsopgaver.

Det lokale politiske system har næsten ikke været studeret. Vi må have klarlagt, hvilke sociale grupper, der besatte byrådspladserne rundt om i byerne. Har vi først fået opstillet visse kriterier, så har vi tillige mulighed for at fastslå, om f. eks. kunstsmedemesteren repræsenterer håndværket, eller om han er en af det øverste lags mænd. Det må også klargøres, om det var mændene fra denne socialgruppe 1, der besatte de ledende udvalgsposter. Med må også, hvilke lag der gjorde sig gældende i de politiske vælgerforeninger. Gennem sådanne undersøgelser vil man kunne gøre op, hvilken magtstilling de forskellige sociale lag sad inde med, og hvilke forskydninger den var underkastet.

På tilsvarende måde er der behov for en analyse af foreningslivet. Hvilke foreninger var der for de forskellige sociale lag, og var det sådan, at foreninger for de brede lag blev styret af det øverste lag. Dette var f. eks.

tilfældet i håndværkerforeningernes første årtier og – vel mere naturligt – i de mange foredragsforeninger. Det var derimod ikke tilfældet i afholdsforeningerne, og det var måske en af grundene til, at afholdsbevægelsen blev den største folkelige bevægelse før 1. verdenskrig.

Hvad der hidtil er sagt, hører hjemme blandt de objektive kriterier, de målelige. Det er derfor vigtigt, at de først og fremmest bringes på talform, så langt dette nu er muligt, hvorefter forholdene beskrives i ord. Det er tillige vigtigt, at der sker sammenligninger både i tid og i sted. Sammenligning i tid vil sige, at udviklingen følges over en årrække; sammenligning i sted indebærer, at man viser, hvordan de samme fænomener var i andre byer. Kun gennem sådanne sammenligninger får oplysningerne mening. Man vil derved få at se, hvad der sker, og hvorved den ene by adskiller sig fra andre.

Når det nu gælder de subjektive – hvordan lagdelingen og de sociale forhold blev opfattet følelsesmæssigt – er kildematerialet sværere at behandle. Skellet mellem objektive og subjektive kriterier er i øvrigt ikke skarpt. Vi kan nævne nogle:

- påklædning
- sprog
- spisevaner
- selskabelige former
- fritidsinteresser
- hele tankeverdenen.

Af disse er påklædningen og sproget for så vidt ganske konkrete. Det er blot det, at mens der er en klar forskel mellem manden i livkjole og ham i bluse, eller mellem damen med hat og hende med uldent tørklæde (altså for hundrede år siden!), så er der talrige overgange. Ikke mindst var det tilfældet i ældre tid, hvor den honette ambition i højere grad end i dag tilskyndede mindre velstillede til i hvert fald til pænt brug at efterligne normerne i højere lag.

Påklædningen er et usikkert kriterium. Vi skal ikke vente at blive i stand til at opstille klare retningslinier for den sociale lagdelings udtryk i påklædningen. Det er givet, at en systematisk gennemgang af skifter vil afsløre

et mønster, men dog fortrinsvis og klarest ydertilfældene. Nogle objektive skillelinier vil kunne trækkes og bruges for en social opdeling; men det, vi vil få frem, vil dog især være bidrag til beskrivelse af, hvordan de lag, vi allerede har opstillet, var klædt. Dette vil atter kunne uddybes gennem fotografier, malerier og først og fremmest skønlitteraturen.

Netop skønlitteraturen – og til dels erindringer – må vi forlade os på, når det gælder de subjektive kriterier – også selv om forholdene i reglen kun er set med overklassens eller den højere middelstands øjne. Her findes beskrivelser af de enkelte samfundsgruppers påklædning, deres sprog, spisevaner, selskabelige omgangsformer, fritidsinteresser og det meget upræcise – deres forestillingskredse eller tankeverden. Her er der også bidrag til belysning af de enkelte klassers adfærd over for hinanden. Når litteraturen skal udnyttes på denne måde, er det ikke alene de store digtere, der skal opsøges; også forfatterne i andet-tredie led har her en stor kildeværdi. Undertiden har man indtryk af, at de netop når det gælder sådanne forhold, er mere givende. At der også vil knytte sig kildekritiske problemer til udnyttelse af litteraturen er givet. En ældre tid havde også en ugebladens skinverden, der måske snarere viser, hvordan forfatteren eller hans læsere helst så samfundet, end den viser, hvordan samfundet virkelig var.

Om alle de her nævnte subjektive kriterier gælder, at de tjener til ligesom at give liv til de mere kølige skemaer, vi stiller op. På samme tid gøres det hele mere anskueligt, og de viser, hvordan systemet virkede.

Det er imidlertid givet, at man, når det gælder disse forhold, skal søge så vidt muligt at gøre dem målelige. Eksempelvis kan nævnes så vidt forskellige ting som:

- brugen af lommerure (ud fra skifter)
- deltagelse i altergang (ud fra kommunionbøger; i Sønderjylland konfitentregistre)
- medlemsskab af trossamfund uden for folkekirken (her bruges kirkebøger for anerkendte samfund, medlemslister fra de forsk. sekter, folketællingsskemaer med oplysninger om kirkeligt tilhørsforhold)

ungdomsforeningernes rekruttering: gymnastikforeninger, spejderbevægelse, FDF; her er også en række sociale mønstre, der bl. a. viser sig i medlemskreds og ledere (foreningsarkiver og medlemsblade er kilden)

bøger og avisers oplag og udbredelse
indkøbsvaner og forbrug (i handelsarkiver)

En lang række andre forhold kunne nævnes. Det er for så vidt forkert, når vi har talt om subjektive kriterier. Rettelig burde vi sige *endnu* subjektive, fordi fremtiden, ikke mindst de nye databehandlingsmaskiner, vil gøre en lang række fænomener målelige, også når det gælder fortiden.

Selv om vi får datamaskinerne til rådighed, skal de forskellige data imidlertid indsamles. Indsamlingsarbejdet består både i at sikre kilderne og i at gøre uddrag af dem. Det er på tide, at dette arbejde sættes i gang, og det vil i vid udstrækning kunne ske gennem interesse-redes medvirken landet over. Både indsam-

lingsarbejdet, som det navnlig drives af de egnshistoriske arkiver, og uddragning af kilderne (bl. a. aviser, skifter m. m.), der udføres delvis af de samme grupper, som slutter op om arkiverne, har i meget tilfældighedernes præg. Med en central opstilling af emner og metode, ville dette arbejde kunne føres ind i baner, hvor det ville kunne danne fundamentet for studiet af det danske samfunds historie. Det bør eksempelvis ikke være overladt til det enkelte egnshistoriske arkivs interesser og forgodtbefindende om arkiverne fra afholdsforeningerne eller spejdertroppe bevares. Her bør det centralt organiseres, at i den og den periode sætter man ind på at indsamle de og de arkiver. Tilsvarende burde behandling og uddragning af kilderne systematiseres, muligvis ved dannelse af interessegrupper i tilknytning til arkiver og lokalhistoriske foreninger. Der vil ikke herved gå noget tabt for udforskningen af den enkelte lokalitets historie, tværtimod så ville den blive mere effektiv og på samme tid nyttiggøres for studiet af den almene historie.

Bilag 1.

Prestigevurderingen i Kaare Svalastogas undersøgelse 1952
(i »Prestige, Class and Mobility«. 1959)

1	Ambassadør	26	Sekretær i ministerium	51	Lokomotivfører
2	Statsminister	27	Skolebestyrer	52	Politibetjent
3	Biskop	28	Redaktør	53	Barber- og frisørmester
4	Departementschef	29	Postmester	54	Vognmand
5	Højesteretspræsident	30	Bankfuldmægtig	55	Viktualiehandler
6	Overlæge	31	Grosserer	56	Formand på fabrik
7	Professor	32	Videnskabelig assistent	57	Typograf
8	Provst	33	Lærer	58	Ministerialbetjent
9	Direktør	34	Fabrikant	59	Repræsentant
10	Skibsreder	35	Bibliotekar	60	Kontorassistent
11	Læge	36	Musiker i Det kgl. Kapel	61	Ekspedient
12	Apoteker	37	Revisor	62	Sporvognskonduktør
13	Oberst	38	Hotelejer	63	Postbud
14	Kontorchef i ministerium	39	Landbrugskonsulent	64	Snedkersvend
15	Politimester	40	Guldsmedemester	65	Fisker
16	Landsretssagfører	41	Mejeribestyrer	66	Husmand
17	Civilingeniør	42	Bogholder	67	Portner
18	Lektor	43	Bogtrykker	68	Tjener
19	Godsejer	44	Greve, arb. s. kontorassistent	69	Chauffør
20	Kaptajn i hæren	45	Skuespiller	70	Fodermester
21	Arkitekt	46	Gårdejer	71	Husassistent
22	Skibskaptajn	47	Journalist	72	Fabriksarbejder
23	Folketingsmand	48	Bagermester	73	Landarbejder
24	Sognepræst	49	Telegrafist	74	Arbejdsmand
25	Kontorchef i privat firma	50	Toldassistent	75	Skopudser

Bilag 2.

Kaare Svalastogas 9 sociale klasser

(Her fra Jan Stehouwer: Sociologi. 1968).

1. Den øverste overklasse, der antages kun at omfatte medlemmer af den kongelige familie. Ingen af de 75 undersøgte stillinger kunne placeres i denne klasse, som kun omfatter ca. 100 personer.
2. Den mellemste overklasse omfatter omkring 1000 personer eller 0,03% af den danske befolkning, f.eks. ambassadører, statsministeren, biskopper, departementschefer og andre i topstillinger.
3. Den lavere overklasse består for en stor del af personer, der har 100 eller flere underordnede, og personer med de højeste akademiske grader. I denne sociale klasse findes f.eks. højesteretspræsidenten, overlæger, professorer, provster, direktører for større virksomheder o.l. Den omfatter i alt 0,26% af den danske befolkning.
4. Den øverste middelklasse indeholder f.eks. skibsredere, læger, privat- og statsansatte kontorchefer, kaptajner i hæren, skibskaptajner, civilingeniører, præster og folketingsmænd. Godt 2% af befolkningen tilhører den øverste middelklasse.
5. Den mellemste middelklasse består bl.a. af skolebestyrere, redaktører, grossererere, lærere, fabrikanter, bogholdere og personer med mellem 5–50 underordnede eller med en studenter- eller tilsvarende eksamen. Den omfatter ca. 8% af befolkningen.
6. Den lavere middelklasse er det næststørste sociale lag og består af ca. 30% af den voksne danske befolkning. Her finder man personer, der har fra 1–10 underordnede og personer med 9–10 års uddannelse, f.eks. skuespillere, gårdejere, journalister, bager-, barber- og frisørmester, politibetjente, værkførere, typografer, repræsentanter o.l.
7. Den øverste underklasse er det største sociale lag og omfatter godt 34% af befolkningen som f. eks. ekspedienter, postbude, fiskere, husmænd, chauffører og tjenere.
8. Den mellemste underklasse består af husassistenter, fabriksarbejdere, arbejdsmænd, landarbejdere, skopudsere, gadesælgere o.l., i alt 24% af befolkningen kommer i denne kategori.
9. Den lavere underklasse består af personer, der har et erhverv, som ikke er almindeligt accepteret, f.eks. prostituerede, alfonser, fængslede personer o.l. Den udgør ca. 1% af befolkningen.

Bilag 3. Sammenligning mellem rangfølgen for udvalgte stillinger 1860, 1970 og i Kaare Svalastogas prestigefølge (bilag 1).

Rangfølgen 1860	Rangfølgen 1970	Forskydning ²	»Svalastoga« ³
Statsminister	Statsminister	0	3. Ambassadør
General, admiral	Højesteretspræs.	+ 4	1. Statsminister
Generalløjtnant	General, admiral	÷ 1	4. Departementschef
Generalmajor	Generalløjtnant	÷ 1	2. Højesteretspræs.
Generalpostdirek.	Ambassadør	+ 2	8. Professor
Højesteretspræs.	Højesteretsdom.	+ 5	7. Provst
Gesandt	Landsretspræs.	+ 5	5. Oberst
Universitetsrektor	Byretspræs.	+12	6. Kontorchef i min.
Departementschef ^f	Departementschef	0	
Oberst	Generalpostdirek.	÷ 5	
Højesteretsdom.	Generalmajor	÷ 7	
Landsretspræs.	Amtmand	+ 2	
Biskop	Nationalbankdirek.	+ 6	
Amtmand	Biskop	÷ 1	
Politidir. i Kbh.	Universitetsrektor	÷ 7	
Oberstløjtnant	Politidirektør	÷ 1	
Kontorchef i min. ¹	Landsdom.	+ 8	
Professor	Oberst	÷ 8	
Nationalbankdirek.	Kontorchef i min.	÷ 2	
Byretspræsident	Oberstløjtnant	÷ 4	
Major	Domprovst	+ 1	
Stiftsprovst	Professor	÷ 4	
Akademiprofessor	Akademiprofessor	0	
Kaptajn	Major	÷ 3	
Landsretsdom.			
Premierløjtnant			

1. Centraladministrationens stillinger var ikke i rangfølgen; men departementschefer og kontorchefer udnævntes i reglen til henholdsvis etatsråder og justitsråder, hvilket gav den anførte placering.
2. Tallene i kolonnen »Forskydning« er rækkefølgenummeret 1970 subtraheret fra rækkefølgenummeret 1860; de angiver altså, hvor meget en stilling er steget eller faldet i forhold til de øvrige.
3. Tallene angiver disse stillingers indbyrdes rækkefølge i rangfølgen.

Bilag 4. Den sociale gruppering af lejlighedsindehavere i tre Århusgader i 1908.

Kilde: Århus Vejviser 1908.

	Skt. Pauls Kirkeplads		Vester Allé		Sjællandsgade	
	Antal	I pct.	Antal	I pct.	Antal	I pct.
Overklasse			3	4,7		
Baron			1			
Kammerherrinde			1			
Møllejejer			1			
Lavere overklasse	7	6,3	7	10,9	2	0,3
Læge	2					
Sagfører			3			
Arkitekt	1					
Civilingeniør	2		1			
Adjunkt	1					
Officer					2	
Direktør	1					
Fabrikant			1			
Brandinspektør			1			
Byfogedfuldmægtig			1			
Middelklasse	67	59,8	28	43,7	116	22,0
Skoleinspektør			2			
Etatseembedsmand	13		2		1	
Lærer	5		4		1	
Forretningsdrivende	14		6		55	
Håndværksmester	3		2		16	
Etatsfunktionær o.l.	10		4		10	
Underofficer					12	
Journalist	1					
Privatfunktionær	11		7		15	
Rejsende	10		1		6	
Arbejdere	19	17,0	6	9,4	315	59,8
Faglærte	8		2		134	
Ufaglærte	10		3		160	
Syerske o.l.	1		1		21	
Enke/frøken	11	9,8	12	18,8	63	12,0
Andre	8	7,1	8	12,5	31	5,9
I alt	112	100	64	100	527	100

Anmærkninger: Møllejejer i Vester Allé har ud fra kendskab til personen kunnet placeres i overklasse. – Hovedparten af de forretningsdrivende i Sjællandsgade havde ganske små butikker og boede selv i tilhørende lejligheder; de burde formentlig statusmæssigt have været placeret blandt arbejderne.

